

[Αρχή](#) [Ανακοινώσεις](#) [Τεύχη](#) [Ταυτότητα](#) [Σύνταξη](#) [Βιβλία](#) [Επικοινωνία](#)

[Αρχή](#)

[Ανακοινώσεις](#)

[Τεύχη](#)

[Ταυτότητα](#)

[Σύνταξη](#)

[Βιβλία](#)

[Επικοινωνία](#)

αναζήτηση...

Οι σχετικιστικές θεωρήσεις στις κοινωνικές επιστήμες: επιπτώσεις και κριτική

Τεύχος 86, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 2004

ΟΙ ΣΧΕΤΙΚΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ:
ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ
του Θεόδωρου Ιωσηφίδη

1. Εισαγωγή: τι είναι ο σχετικισμός

Ο βασικός σκοπός του άρθρου αυτού είναι να θίξει ορισμένα ζητήματα που έχουν να κάνουν με την επιρροή των σύγχρονων μορφών σχετικισμού (relativism) στην κοινωνική θεωρία και στην κοινωνική έρευνα. Η μεταμοντέρνα ριζοσπαστικά σχετικιστική φιλολογία και προβληματική έχει επηρεάσει βαθύτατα μια σειρά από κλάδους και περιοχές των κοινωνικών επιστημών και έχει οδηγήσει σε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο έρευνας και θεωρητικοποίησης των κοινωνικών φαινομένων και σε μια σειρά από επιπτώσεις που δεν περιορίζονται μόνο στον στενό κοινωνικο-επιστημονικό ακαδημαϊκό χώρο αλλά επεκτείνονται σε ευρύτερα κοινωνικο-πολιτικά πεδία και πρακτικές. Το ζήτημα του σχετικισμού και των σχετικιστικών αντιλήψεων για τον κοινωνικό κόσμο δεν είναι βέβαια σύγχρονο και η βιβλιογραφία που αφορά διαφορετικούς τρόπους θεώρησης και έρευνας των κοινωνικών φαινομένων είναι εξαιρετικά εκτεταμένη. Ο στόχος μας δεν είναι φυσικά η εξάντληση του θέματος αλλά μια συνοπτική συμβολή στη συζήτηση για τις κοινωνικο-επιστημονικές και πολιτικές επιπτώσεις της επιρροής του σχετικισμού στη σημερινή εποχή και η διερεύνηση εναλλακτικών στον σχετικισμό θεωρητικών και ερευνητικών παραδειγμάτων και πρακτικών.

Σχετικιστικές αντιλήψεις και θεωρήσεις μπορούμε να διακρίνουμε σε μια σειρά από φιλοσοφικά, θεωρητικά και μεθοδολογικά ρεύματα των κοινωνικών επιστημών, όπως είναι π.χ. ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός (social constructionism), οι ερμηνευτικές-αναπαραστατικές θεωρήσεις (hermeneutic-interpretative paradigms), η φαινομενολογία (phenomenology), ο μεταμοντερνισμός (postmodernism) κ.ά. Αν και στα πλαίσια διαφορετικών ρευμάτων και θεωρήσεων ο σχετικισμός παίρνει διαφορετικές μορφές, ή είναι περισσότερο ή λιγότερο έντονος, μπορούμε να διακρίνουμε συνοπτικά τα παρακάτω κεντρικά χαρακτηριστικά (Sayer 1992, MacLennan 1999, Robson 2002):

- Ο φιλοσοφικός σχετικισμός (philosophical relativism) στην ακραία του μορφή αρνείται την ύπαρξη εξωτερικής πραγματικότητας (φυσικής και κοινωνικής) ανεξάρτητης από την ανθρώπινη συνείδηση. Η πραγματικότητα δομείται,

κατασκευάζεται και ανασκευάζεται συνεχώς μέσα από τις αλληλεπιδράσεις των υποκειμενικών αναπαραστάσεων, νοημάτων και ερμηνειών. Έτσι η επιστήμη και η επιστημονική γνώση δεν απολαμβάνει κανενός κύρους, προνομίου ή ιδιαίτερης σημασίας σε σχέση με άλλες μορφές γνώσης όπως είναι η καθημερινή (commonsense knowledge) ή η διαισθητική γνώση (intuitive knowledge). Στα πλαίσια αυτά η επιστημονική πρακτική και η γνώση που προκύπτει από αυτή δεν θα πρέπει να τοποθετείται σε μια ιεραρχικά ανώτερη θέση σε σχέση με άλλες μορφές γνώσης ή με βάση τις ικανότητες ή τις δυνατότητές της για εξήγηση και πρόβλεψη κοινωνικών φαινομένων, διαδικασιών, δομών, συμπεριφορών ή τάσεων.

- Στα πλαίσια σχετικιστικών αντιλήψεων δεν γίνεται αποδεκτή η ύπαρξη ούτε η δυνατότητα ανάπτυξης ορθολογικών κριτηρίων επιλογής ή αξιολόγησης διαφορετικών εξηγητικών πλαισίων, αφού τα κριτήρια που επιλέγονται κάθε φορά εξαρτώνται πλήρως από τα εκάστοτε συγκεκριμένα και συνεχώς μεταβαλλόμενα κοινωνικά και πολιτισμικά / αξιακά πλαίσια. Έτσι οι διαφορετικές θεωρίες που περιγράφουν, αναλύουν ή ειρηνεύουν ένα φαινόμενο, μια διαδικασία ή μια συμπεριφορά δεν είναι δυνατόν να αξιολογηθούν ως προς την εγκυρότητά τους ή να γίνει διαχωρισμός σε περισσότερο ή λιγότερο αξιόπιστες ή ικανοποιητικές θεωρίες.

- Δίδεται σημαντική και σε πολλές περιπτώσεις πρωταρχική έμφαση στη γλώσσα και στις γλωσσικές δομές. Η γλώσσα δεν είναι ένας διαστρεβλωτικός, παραβολικός καθρέφτης της κοινωνικής πραγματικότητας αλλά καθίσταται κοινωνική πραγματικότητα η ίδια. Η κοινωνική πραγματικότητα είναι «γλωσσική», αφού δεν υπάρχει ή δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί ή να διαπιστωθεί αντιστοιχία (correspondence) (έστω και ατελής) μεταξύ των δομών της και κάποιων άλλων δομών, διαδικασιών ή συμπεριφορών. Η γλωσσική πραγματικότητα παράγεται από μια σειρά από, εν πολλοίς αυθαίρετες, συμβάσεις (conventions) και από ανταλλαγές άνισης δύναμης (power), και παράγει ατομικά ή κοινωνικά νοήματα τα οποία είναι εξαιρετικά ασταθή ενώ η ερμηνεία τους είναι μη αποφασίσιμη και συνεχής.

- Αποδίδεται μεγάλη σημασία στο υποκειμενικό νόημα των ατομικών και κοινωνικών εμπειριών το οποίο εκλαμβάνεται ως η μοναδική διάσταση της πραγματικότητας. Το υποκειμενικό νόημα δεν συνδέεται με ευρύτερες δομικές διαδικασίες και μηχανισμούς, δεν αξιολογείται, αλλά ερμηνεύεται και επανερμηνεύεται διαρκώς. Ο σκοπός της κοινωνικής έρευνας, λοιπόν, είναι η ερμηνεία και αναπαράσταση (interpretation) των νοημάτων αυτών δίχως όμως να υπάρχουν εχέγγυα, μέθοδοι ή κριτήρια ισχυρότερης εγκυρότητας κάποιων από τις ερμηνείες αυτές, συγκριτικής αξιολόγησής τους ή σύνδεσής τους με ευρύτερες διαδικασίες. Οι στόχοι της έρευνας περιορίζονται στην κάθε φορά αποτύπωση της «τοπικής γνώσης» (local knowledge) και στην ανάδειξη ενός μωσαϊκού κατακερματισμένων κοινωνικών αναπαραστάσεων ίσης αξίας.

- Οι σχετικιστικές θεωρήσεις ωθούν την αντιεμπειριστική στάση στα άκρα. Υποστηρίζεται η αδυναμία ανάπτυξης και εξέλιξης μεθοδολογικών εργαλείων και τεχνικών για την εξαγωγή έγκυρων και αξιόπιστων συμπερασμάτων ή θεωρητικοποίησης με βάση τα εμπειρικά δεδομένα οποιουδήποτε τύπου και είδους (πρωτογενή, δευτερογενή, ποιοτικά, ποσοτικά κ.α.), αφού δεν είναι δυνατόν να υπάρξει διαχωρισμός μεταξύ γλωσσικών μορφών ή συνειδησιακής πρόσληψης και εμπειρικής πραγματικότητας, ή μεταξύ υποκειμενικής συνείδησης και κοινωνικών δομών, τάσεων και διαδικασιών. Στο πλαίσιο αυτό δεν απορρίπτεται μόνο το δόγμα της μοναδικής ή της οριστικής αλήθειας (δόγμα που πολύ λίγα θεωρητικά ρεύματα και κοινωνικοί επιστήμονες ακολουθούν πλέον) αλλά και η ίδια η «αλήθεια» ως έννοια, δηλαδή ως κριτήριο και ως μέτρο οργάνωσης της κοινωνικής γνώσης και ως αποτέλεσμα της πεπερασμένης αξιολόγησης διαφορετικών ή ανταγωνιστικών μεταξύ τους θεωρητικών θέσεων.

Φυσικά με τις παραπάνω επισημάνσεις δεν εξαντλούμε σε καμία περίπτωση τις αντιλήψεις του σχετικισμού σε σχέση με τον τρόπο θέασης και ερμηνείας του κοινωνικού κόσμου. Τονίζουμε μόνο μερικές κρίσιμες διαστάσεις των σχετικιστικών θεωρήσεων, η επιρροή των οποίων δεν επηρεάζει μόνο την

ανάπτυξη της κοινωνικής θεωρίας αλλά και τις μεθόδους κοινωνικής έρευνας, ιδιαίτερα τις ποιοτικές μεθόδους κοινωνικής έρευνας, τα ερευνητικά ευρήματα καθώς και τις πιθανές εφαρμογές τους σε ευρύτερα κοινωνικά και θεσμικά πεδία (Παπαγεωργίου 1998, Ιωσηφίδης 2002).

2. Βασικές συνέπειες του σχετικισμού: μια συνοπτική κριτική

Κατά την γνώμη μας οι σχετικιστικές θεωρήσεις και τα αποτελέσματα της ενσωμάτωσής τους στην κοινωνική θεωρία και έρευνα, αν και περιέχουν μεμονωμένα στοιχεία τα οποία είναι δημιουργικά και χρήσιμα, στο συνολικό τους πλαίσιο είναι εξαιρετικά προβληματικές. Ο στόχος μας εδώ είναι να αναδείξουμε ορισμένες από τις εσωτερικές αντιφάσεις και πρακτικές αντινομίες του σχετικιστικού πλαισίου σκέψης, χρησιμοποιώντας κυρίως θέσεις που προέρχονται από ρεύματα όπως είναι ο κριτικός ρεαλισμός (*critical realism*), η κριτική-χειραφετητική παράδοση και ο μαρξισμός[1], τα οποία αποφεύγουν σε σημαντικό βαθμό τόσο τις σχετικιστικές-ερμηνευτικές δοξασίες όσο και τα θετικιστικά-εμπειριστικά δόγματα.

Η κριτική των σχετικιστικών θεωρήσεων αφορά κυρίως τον ιδεαλιστικό και αντιδιαλεκτικό χαρακτήρα τους, την αποδυνάμωση του κριτικού λόγου σε σχέση με ευρύτερες κοινωνικές δομές και διαδικασίες και τον κατακερματισμό της γνώσης αλλά και της ίδιας της γνωστικής διαδικασίας.

Η αναγωγή της γλώσσας και των γλωσσικών δομών σε ανεξάρτητο και αυτόνομο πεδίο το οποίο μάλιστα εμπρικλείει όλες τις κοινωνικές και πολιτισμικές πραγματικότητες και μετατρέπεται στη μοναδική «πραγματικότητα» ή στη μοναδική διάσταση της πραγματικότητας οδηγεί στην ανάδειξη ενός νέου ιδεαλισμού, ενός δογματισμού της γλώσσας (McNally 1997). Η γλώσσα μετατρέπεται σε φυλακή από την οποία είναι αδύνατον να ξεφύγουμε και ο κοινωνικός κόσμος παίρνει μορφή κειμένου (*text*) και διαρκούς συνομιλίας - λόγου (*discourse*) (McNally 1997: 26). Εξαλείφεται έτσι οποιαδήποτε μορφή αντιστοιχίας των γλωσσικών δομών με άλλες, αφού δεν γίνεται αποδεκτή η ύπαρξη τέτοιων εξωτερικών προς τη γλώσσα δομών. Οι «ριζοσπαστικές» θέσεις της φιλοσοφίας της γλώσσας και της θεωρίας της λογοτεχνίας τονίζουν ότι «η γλώσσα δεν μπορεί πλέον να θεωρείται σαν ένα μέσο, σχετικά ή δυνητικά διαφανές για την έκφραση ή την αναπαράσταση μιας πραγματικότητας έξω από αυτή[2]» (αναφέρεται στον Iggers 1997: 1). Έτσι παραγνωρίζεται ο ρόλος και η πολυμορφία των κοινωνικών σχέσεων (που είναι γλωσσικές, επικοινωνιακές αλλά και μη γλωσσικές), καθώς και η διαλεκτική δόμηση της γλώσσας από την κοινωνία και της κοινωνίας από τη γλώσσα, και περιορίζεται σημαντικά το πεδίο της κοινωνικό-επιστημονικής σκέψης και πρακτικής (Iggers 1997).

Παράλληλα, η υποτιθέμενη γλωσσική κατασκευή του κοινωνικού κόσμου με αυθαίρετες διαδικασίες και μέσω συμβάσεων οδηγεί σε σοβαρά αδιέξοδα, καθώς ακυρώνει τις βάσεις επικοινωνίας, του κριτικού διαλόγου και της δυνατότητας επίτευξης κατανόησης μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Τα αδιέξοδα φαίνονται ξεκάθαρα στην περίπτωση που οι αντιλήψεις αυτές ήταν δυνατόν να ξεπεράσουν το επίπεδο της περίτεχνης ρητορικής και γινόταν προσπάθεια εφαρμογής τους στην καθημερινή ζωή. Όπως εύστοχα, και με αρκετή δόση χιούμορ, αναφέρει ο Sayer (1992: 8):

«Αν δεν υπάρχει καμία σχέση μεταξύ της δομής του λόγου με τη δομή του κόσμου τότε πιθανώς θα μπορούσαμε να ενεργήσουμε ανάλογα με τις επιθυμίες μας, συμπεριλαμβανομένης και της δυνατότητας άρνησης της βαρύτητας. Το γεγονός ότι και οι πιο επίμονοι ιδεαλιστές είναι υποχρεωμένοι να ενεργούν περίπου με τον ίδιο τρόπο που το κάνουμε όλοι μας, δείχνει τον βαθμό σταθερότητας μεταξύ των συστημάτων λόγου και των αντικειμένων στα οποία αναφέρονται. Έτσι όταν οι μεταμοντέρνοι λαμβάνουν μια πρόσκληση για ένα συνέδριο που διεξάγεται στο σημείο χ και σε χρόνο ψ με θέμα τη μη αποφασιστικότητα του νοήματος, δεν εκλαμβάνουν το νόημα της πρόσκλησης ως μη αποφασιστικό, αλλά σαν σταθερό, διυποκειμενικά επιβεβαιωμένο και σαν ικανό να αναφέρεται σε

κάτι πραγματικό (ένα συνεδριακό κέντρο, μια συγκέντρωση ανθρώπων). Αυτοί που θα έπαιρναν τη φιλοσοφία τους στα σοβαρά δεν θα εμφανίζονταν ποτέ στο συνέδριο[3]».

Ο βαθιά αντιδιαλεκτικός χαρακτήρας του σχετικισμού οδηγεί στην αδυναμία συγκεκριασμού των κοινωνικο-γλωσσικών διαστάσεων της γνώσης με τις δυνατότητες ανάλυσης και εξήγησης των φαινομένων του πραγματικού κόσμου (Bhaskar 1989, Bhaskar 1991). Το γεγονός ότι η εμπειρική κοινωνική έρευνα και τα εμπειρικά δεδομένα είναι επηρεασμένα από αρχικές θεωρητικές θέσεις (theory laden) δεν σημαίνει ότι οι θεωρητικές θέσεις ή οι ερμηνείες του κοινωνικού κόσμου είναι ανεξάρτητες από τα εκάστοτε εμπειρικά δεδομένα ή ότι τα δεδομένα αυτά επικαθορίζονται απόλυτα από τη θεωρία (theory determined) (Sayer 1992). Μόνο με την υιοθέτηση μιας διαλεκτικής αντίληψης είναι δυνατόν να αναπτυχθούν μέθοδοι και τεχνικές αξιολόγησης διαφορετικών ή ανταγωνιστικών μεταξύ τους ερμηνειών του κοινωνικού κόσμου και κατάταξής τους σε μια κλίμακα εγκυρότητας. Μόνο τότε θα μπορούσαμε να αποδεχθούμε την πολλαπλότητα των ερμηνειών και των νοημάτων αλλά και ταυτόχρονα να απορρίψουμε την σχετικιστική θέση περί ίσης αξίας όλων των ερμηνειών. Τέλος, μόνο τότε θα μπορούσαμε να απορρίψουμε το δόγμα περί μιας μοναδικής ή απόλυτης αλήθειας αλλά και ταυτόχρονα να αποδεχθούμε μερικές «αλήθειες» οι οποίες αποκαλύπτουν ή εξηγούν δομές και αιτιακές ή άλλες σχέσεις και διαδικασίες της κοινωνικής πραγματικότητας (House 1991).

Η έμφαση στην κοινωνική και γλωσσική κατασκευή του κόσμου οδηγεί στην πεποίθηση της απόλυτης εξάρτησής του από το υποκειμενικό νόημα που του αποδίδεται (Smith 1992). Και πάλι η αδυναμία ή η αποφυγή διαλεκτικής ανάλυσης οδηγεί στην αποσύνδεση των υποκειμενικών νοημάτων από κοινωνικές διαδικασίες και δομές ευρύτερου χαρακτήρα και στην εξασθένηση της προσπάθειας για αιτιακή εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων. Επιπρόσθετα οδηγεί στην ιδεαλιστική θέση περί ταύτισης υποκειμένου και αντικειμένου της γνώσης (ή περί μη ανεξάρτητης ύπαρξης του δεύτερου) με συνέπεια την ταύτιση πραγματικού και φανταστικού (fact and fiction) (Σωτήρης 2000α, 2000β). Η ταύτιση αυτή δημιουργεί ανυπέβλητα προβλήματα στην παραγωγή γνώσης που να συνδέει την κοινωνική πράξη με τις νοηματικές και ιδεολογικές μορφές που την επενδύουν, καθώς και στην κριτική αξιολόγηση των μορφών αυτών (Σωτήρης 2002). Όπως σχεδόν κάθε μορφή ιδεαλισμού, έτσι και ο γλωσσικός ή ο κονστρουκτιβιστικός ιδεαλισμός έχει ως λογική συνέπεια την αδυναμία σκέψης και δράσης πέρα από τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές. Κατά τη γνώμη μας οι υποκειμενικές αναπαραστάσεις του κόσμου (κατανόηση) μπορούν να συμβαδίσουν (και είναι αναγκαίο να συμβαδίζουν) με τις προσπάθειες εξήγησής του μέσα από την αποκάλυψη των μηχανισμών και των αιτιακών πλαισίων που οδηγούν σε συγκεκριμένα (και όχι σε κάποια άλλα διαφορετικά) αποτελέσματα, θεωρήσεις ή ερμηνείες (Roth 1987, Fay 1996).

Εξαιρετικά προβληματικές, ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης και των πολλαπλών διεθνικών αλληλεπιδράσεων, είναι και οι αντιλήψεις του σχετικισμού σχετικά με τη φύση της γνώσης και της γνωστικής διαδικασίας. Στα πλαίσια της έμφασης στον «τοπικό», μερικό, πολυδιασπασμένο και κατακερματισμένο χαρακτήρα της γνώσης «δεν υπάρχει θέση ...για κριτική στους γενικούς άξονες της διαστρωμάτωσης, για κριτική στις ευρύτερες σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής με βάση το φύλο, τη φυλή και τη τάξη[4]» (Sayer 1992 από Fraser και Nicholson 1989: 23). Οι συνέπειες της στάσης αυτής, παρά την περί του αντιθέτου ρητορική, οδηγεί στην απονέκρωση του κριτικού λόγου μέσα από την εγκατάλειψη των προσπαθειών για την αποκάλυψη αιτιακών σχέσεων και ευρύτερων δομών που οδηγούν στην εκδήλωση φαινομένων τοπικού χαρακτήρα. Μοιάζει μάλιστα αρκετά ειρωνική η υποστήριξη τέτοιων αντιλήψεων στη σημερινή εποχή, στην οποία διεξάγεται εκτεταμένη κοινωνική έρευνα για την εξήγηση και την ερμηνεία των πολυδιάστατων διασυνδέσεων του «τοπικού» με το «παγκόσμιο» και της μεγάλης σημασίας τους για τον σύγχρονο κοινωνικό κόσμο (Johnston κ.α. 1995, Κουρλιούρος 2001). Χαρακτηριστική της ανανέωσης του ερευνητικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος για κοινωνικές διαδικασίες που ξεπερνούν την

αποσπασματικότητα, τον κατακερματισμό και την περιχαράκωση σε «τοπικά φαινόμενα» είναι και η θέση της Άρτσερ για την αναγκαιότητα υιοθέτησης μιας «οικουμενικής κοινωνιολογίας» και κοινωνικο-επιστημονικής πρακτικής γενικότερα (Archer 1991, McGrew 2003):

«Σε μια αιχμηρή κριτική της “μεταμοντερνοποίησης” και της “σχετικοποίησης” της κοινωνιολογίας, η Άρτσερ διατυπώνει μια πειστική υπόθεση ότι η παγκοσμιοποίηση “παρέχει βασικούς λόγους για να επανεξετάσουμε εξονυχιστικά τις θεωρητικές μας υποθέσεις και τα πλαίσια”. Αυτό προϋποθέτει να δεχθούμε ότι “...η παγκοσμιοποίηση της κοινωνίας σημαίνει ότι οι κοινωνίες δεν είναι πλέον οι βασικές μονάδες της κοινωνιολογίας”. Εκείνο που θα αντικαταστήσει το επίκεντρο στις κοινωνίες είναι μια “κοινωνιολογία του Ενός Κόσμου”, η οποία αναγνωρίζει ότι “οι παγκόσμιες διαδικασίες είναι εν μέρει συστατικές της παγκόσμιας πραγματικότητας παντού” [5]» (McGrew 2003: 150).

Έτσι η προσπάθεια σύνδεσης του «μερικού» με το «ευρύτερο» παραμένει ένας από τους βασικούς όρους κατανόησης της πραγματικότητας και επιστημονικής ενασχόλησης με τα κοινωνικά φαινόμενα, χωρίς ταυτόχρονα να σημαίνει αποδοχή των γενικών θεωριών (grand theories) που εξηγούν τα πάντα. Η απόρριψη των υπέρμετρων θεωρητικών φιλοδοξιών της σκέψης του διαφωτισμού δεν συνεπάγεται λοιπόν σε καμία περίπτωση την υιοθέτηση μιας σύγχρονης μορφής επιστημονικού και θεωρητικού «αγνωστικισμού» (Craib 1998).

Τέλος, η σχετικιστική αντίληψη του πολιτισμού (culture) και των πολιτισμικών συστημάτων (cultural relativism) ανέδειξε την έννοια της πολιτισμικής «διαφοράς» (difference) με έναν απόλυτο και αποκλειστικό τρόπο. Οι διαφορετικές πολιτισμικές αξίες και οι πολιτισμικές διαφορές των κοινωνικών ομάδων έχουν αναχθεί σε απαραβίαστες μερικές «αλήθειες», αποκλείοντας έτσι οποιαδήποτε επιστημονική προσπάθεια κατανόησης - ερμηνείας ή πολιτισμικής κριτικής. Σε αυτό το πλαίσιο πολιτισμικές πρακτικές που υποκρύπτουν κοινωνική καταπίεση, κυριαρχία, εκμετάλλευση ή άνισες σχέσεις εξουσίας αφήνονται ανέπαφες από την κριτική για λόγους «σεβασμού των πολιτισμικών διαφορών» αλλά και για λόγους ύπαρξης διαφορετικών πλαισίων κοινωνικής κατασκευής του κόσμου που είναι αδύνατον να συγκριθούν και να αξιολογηθούν αρνητικά ή θετικά (Ahmad 1997, Mulhern 1997). Ίσως αυτοί που έχουν συμφέρον από την διατήρηση και την αναπαραγωγή τέτοιων πρακτικών και δομών κυριαρχίας και εκμετάλλευσης δεν θα έβρισκαν προσφορότερο επιχείρημα από αυτό που τους προσφέρει ο σχετικισμός. Παρά λοιπόν την περί του αντιθέτου ρητορική για ριζοσπαστικότητα, ο σχετικισμός «...δεν είναι σύμμαχος με τον φεμινισμό, τον αντι-ρατσισμό και με οποιαδήποτε άλλη κριτική κοινωνική θεωρία [6]» (Sayer 1992: 20).

Παράλληλα θα πρέπει να τονίσουμε την ανάγκη κριτικής σε απόψεις που προσπαθούν να αποσυνδέσουν τις φιλοσοφικές και θεωρητικές θέσεις του σχετικισμού και του μεταμοντερνισμού από την άσκηση πολιτικής. Είναι χαρακτηριστική η θέση του Ρόρτυ οποίος τονίζει ότι «Σε γενικότερο επίπεδο, δεν πιστεύω ότι η φιλοσοφία και η πολιτική διασταυρώνονται συχνά, πολύ λιγότερο δε ότι η αποφασιστικότητα σε πολιτικά ζητήματα απαιτεί να έχει κάποιος απόψεις πάνω σε φιλοσοφικά θέματα» (Ρόρτυ και Πολυχρονίου 2001: 1). Η θέση αυτή είναι προβληματική, καίτοι διευκολύνει τον συνδυασμό από τον Ρόρτυ κοινωνικά ριζοσπαστικών θέσεων με αντιλήψεις που προέρχονται από διανοητές όπως ο Χάιντεγκερ και ο Ντεριντά. Και αυτό διότι συγκεκριμένες φιλοσοφικές αντιλήψεις και θεωρήσεις (κυρίως σχετικιστικές) συμβάλλουν στην προώθηση πολιτικών στάσεων που ευνοούν την αποσπασματικότητα, τον κατακερματισμό και την εγκατάλειψη κάθε φιλοδοξίας ριζικού μετασχηματισμού της κοινωνικής πραγματικότητας, κάθε «ολικού» σχεδίου κοινωνικής αλλαγής (Καβουλάκος 2001). Με άλλα λόγια συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στο περιορισμό των πολιτικών οριζόντων στα πλαίσια των σημερινών ταξικών και ανταγωνιστικών κοινωνικών δομών.

Μια κριτική στάση στις σύγχρονες σχετικιστικές αντιλήψεις είναι ίσως απαραίτητο να περιλαμβάνει και ερωτήματα του τύπου «πώς προέκυψαν όλα αυτά;», και «μπορούμε να εξηγήσουμε υλιστικά την άνοδο της επιρροής του σχετικισμού και της σύγχρονης πολιτισμικής στροφής (cultural turn);». Κατά τη γνώμη μας μπορούμε να δώσουμε θετική απάντηση στο τελευταίο ερώτημα εξετάζοντας τις μεταλλάξεις και αναδιαρθρώσεις στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής στο τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα, οι οποίες σχετίζονται με την εντατικοποίηση των προσπαθειών για την εύρεση και αξιοποίηση νέων πηγών κερδοφορίας, διαφορετικών από αυτές που αντιστοιχούσαν στο παλαιό φορντιστικό μοντέλο. Στα πλαίσια της προϊούσας «τριτογενοποίησης» της παραγωγής καθώς και των ευρύτερων κοινωνικο-οικονομικών αναδιαρθρώσεων, θα πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας στις σχέσεις μεταξύ παραγωγής και πολιτισμού ή καλύτερα στην ολοένα και αυξανόμενη εμπορευματοποίηση του πολιτισμικού και συμβολικού στοιχείου (Jameson 1991).

Ο σύγχρονος καπιταλισμός παράγει ολοένα και περισσότερο σύμβολα, κώδικες, επιθυμία και αισθητική στη βάση εξειδικευμένων και διαφοροποιημένων αγορών[7] με στόχο το ξεπέρασμα της διαρθρωτικής του κρίσης μέσα από μια «αλλαγή παραδείγματος» (Harvey 2003). Στα πλαίσια αυτά μπορούμε να διαπιστώσουμε μια έμμεση αλλά σαφέστατη αντιστοίχιση με τα περισσότερα σχεδόν χαρακτηριστικά των σύγχρονων σχετικιστικών αντιλήψεων (αντι-ιστορική στάση, έμφαση στο εφήμερο, στο θεαματικό και επιφανειακό στοιχείο, στο κολάζ, στην πολιτισμική ταυτότητα και διαφορά κ.λπ.) (Jameson 1997, Foster 1997). Μέσω της αντιστοίχισης αυτής λοιπόν, φαίνεται ότι οι σύγχρονες σχετικιστικές αντιλήψεις δεν αποτελούν μια αποκατάσταση του «ορθού τρόπου σκέψης για τον κόσμο» ή με άλλα λόγια έναν τρόπο απαλλαγής από τις «πλάνες» του διαφωτισμού και της νεωτερικότητας, αλλά μάλλον ένα νέο πεδίο για τη σταθερή αντιπαράθεση ιδεαλισμού και υλισμού σε μια νέα εποχή καπιταλιστικών παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων.

3. Αντί συμπεράσματος: η αναγκαιότητα ξεπεράσματος του σχετικισμού

Κλείνουμε με μια μόνο επισήμανση. Μέσα στα πλαίσια της συνοπτικής αυτής αναφοράς σε ορισμένα κεντρικά χαρακτηριστικά του σχετικισμού και μέσα από τις κριτικές μας παρατηρήσεις για τις συνέπειες της επιρροής του στην κοινωνική γνώση και έρευνα αναδεικνύονται οι βασικοί παράγοντες της αναγκαιότητας για ξεπέρασμα των αντιλήψεων αυτών, παράγοντες που στη σημερινή εποχή[8] είναι επίκαιροι όσο ποτέ. Οι παράγοντες αυτοί σχετίζονται κυρίως με την αναγκαιότητα ανάπτυξης της κριτικής σκέψης και της συνακόλουθης κοινωνικο-επιστημονικής πρακτικής μέσα από διαφορετικούς και συχνά αλληλοσυμπληρούμενους θεωρητικούς δρόμους και με την αναγκαιότητα μιας πορείας των κοινωνικών επιστημών πέρα από τον θετικιστικό - εργαλειακό επιστημονισμό και την «παραλυτική» επιρροή του σχετικισμού.

Βιβλιογραφία

Ahmad, A., 1997, «Culture, nationalism, and the role of intellectuals», στο Wood, E.M. και Foster, J.B. (επιμ.) *In Defense of History, Marxism and the Postmodern Agenda*. New York: Monthly Review Press.

Archer, M.S., 1991, «Sociology for one world: unity and diversity», στο *International Sociology*, 6: 131-147.

Bhaskar, R., 1989, *Reclaiming Reality*. London: Verso.

Bhaskar, R., 1991, *Philosophy and the Idea of Freedom*. Oxford: Basil Blackwell.

Craib, I., 1998, *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία, Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Fay, B., 1996, *Contemporary Philosophy of Social Science*. Oxford: Blackwell.

Foster, J.B., 1997, «In defence of history», στο Wood, E.M. και Foster J.B. (Επιμ.) *In Defence of History: Marxism and the Postmodern Agenda*. New York: Monthly

Review Press.

Fraser, N. και Nicholson, L., 1989, «Social criticism without philosophy: an encounter between feminism and postmodernism», στο Nicholson, L. (Επίμ.) *Feminism / Postmodernism*. London: Verso.

Harvey, D., 2003, «Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας», στο Hall, S., Held, D., McGrew, A. (επιμ.)

Η Νεωτερικότητα Σήμερα. Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός. Αθήνα: Σαββάλας.

House, E.R., 1991, «Realism in research». *Educational Researcher*, 18: 11-15.
http://www.raggetclaws.com/criticalrealism/archive/gmac_intro.html

Iggers, G.G., 1997, «Για τη 'γλωσσική στροφή' στην ιστορική σκέψη και την ιστοριογραφία», στο *Θέσεις*, Τεύχος 60.

Jameson, F., 1991, *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso.

Jameson, F., 1997, «Five theses on actually existing Marxism», στο Wood, E.M. και Foster J.B. (επιμ.)

In Defence of History: Marxism and the Postmodern Agenda. New York: Monthly Review Press.

Johnston, R.J., Taylor, P.J. και Watts, M.J., 1995 (επιμ.), *Geographies of Global Change. Remapping the World in the Late Twentieth Century*. Oxford: Blackwell.

MacLennan, G., 1999, *Notes for a Reading Group: A Short Introduction to the Critical Realist Approach to Science*.

McNally, D., 1997, «Language and the new idealism» στο Wood, E.M. και Foster, J.B. (επιμ.) *In Defense of History, Marxism and the Postmodern Agenda*. New York: Monthly Review Press.

McGrew, A., 2003, «Μια παγκόσμια κοινωνία;», στο Hall, S., Held, D., McGrew, A. (επιμ.) *Η Νεωτερικότητα Σήμερα. Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός*. Αθήνα: Σαββάλας.

Mulhern, F., 1997, «The politics of cultural studies» στο Wood, E.M. και Foster, J.B. (επιμ.) *In Defense of History, Marxism and the Postmodern Agenda*. New York: Monthly Review Press.

Robson, C., 2002, *Real World Research*. Oxford: Blackwell.

Roth, P., 1987, *Meaning and Method in Social Science: A Case for Pluralism*. New York: Cornell University Press.

Sayer, A., 1992, «Postmodernist thought in geography: a realist view». Brighton: *Research Papers in Geography*, University of Sussex.

Smith, N., 1992, «History and the philosophy of geography: real wars, theory wars». *Progress in Human Geography*, 16 (2): 257-271.

Ιωσηφίδης, Θ., 2002, «Η χρήση Η/Υ στην ανάλυση δεδομένων ποιοτικής κοινωνικής έρευνας». *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος Θ', τ. 33: 111-131.

Κουρλιούρος, Η., 2001, *Διαδρομές στις Θεωρίες του Χώρου, Οικονομικές Γεωγραφίες της Παραγωγής και της Ανάπτυξης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καβουλάκος, Κ., 2001, *Πέρα από τον Μεταφυσική και τον Επιστημονισμό. Ο «Διεπιστημονικός Υλισμός» του Max Horkheimer*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Παπαγεωργίου, Γ., 1998, (επιμ.) *Μέθοδοι στην Κοινωνιολογική Έρευνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός.

Σωτήρης, Π., 2000 α, «Ακολουθώντας τη γραμμή του υλισμού (υποθέσεις για μια έρευνα), Μέρος Α΄», *Θέσεις*, τ. 72.

Σωτήρης, Π., 2000 β, «Ακολουθώντας τη γραμμή του υλισμού (υποθέσεις για μια έρευνα), Μέρος Β΄», στο *Θέσεις*, Τεύχος 73.

Σωτήρης, Π. 2002, «Ο φιλοσοφικός νέοπραγματισμός του Ρ. Ρόρτυ: όρια και αντιφάσεις», *Θέσεις*, τ. 81.

[1] Ο οποίος παραμένει κατά την άποψη μας ένα από τα ισχυρότερα επιστημονικά εργαλεία θεωρητικής και εμπειρικής κοινωνικής έρευνας παρά τις «εναγώνιες» προσπάθειες πολλών να προβλέψουν το «τέλος» του.

[2] Μετάφραση του συγγραφέα από τα αγγλικά.

[3] Μετάφραση του συγγραφέα από το αγγλικό πρωτότυπο.

[4] Μετάφραση του συγγραφέα από το αγγλικό πρωτότυπο.

[5] Έμφαση από τον συγγραφέα.

[6] Μετάφραση του συγγραφέα από το αγγλικό πρωτότυπο.

[7] Και πολλές φορές σε εξατομικευμένη βάση.

[8] Μια εποχή κατά την οποία ο κόσμος είναι ίσως περισσότερο αντιφατικός χωρικά, κοινωνικο-οικονομικά και θεσμικά όσο ποτέ.

[< Προηγ.](#)   [Επόμε. >](#)

[\[Πίσω \]](#)

Θέσεις, τριμηνιαία επιθεώρηση, 38^ο έτος (1982-2020), εκδόσεις Νήσος, (Σαρρή 14, 10553, Αθήνα, τηλ-fax: 210-3250058)

Το περιεχόμενο διατίθεται ελεύθερα για μη εμπορικούς σκοπούς, υπό τον όρο της παραπομπής στην αρχική του πηγή